

ΕΡΕΥΝΑ

ΨΥΧΑΡΗ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

Με πολυτελή είκόνα τοῦ κ. Ψυχάρη

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Α. ΚΑΣΙΓΟΝΗ
ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΛΕΩΦΟΡΟΣ ΡΑΜΛΙΟΥ 18.- ΤΑΧ. ΚΙΒ. 1891

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΟΝ ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ 1927



ΕΡΕΥΝΑ

ΜΗΝΙΑΙΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

12 ΤΕΥΧΗ ΤΟ ΕΤΟΣ = 12 ΒΙΒΛΙΑ

ΟΙ ΚΑΛΥΤΕΡΟΙ ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ ΜΑΣ

ΤΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΝΔΙΑΦΕΡΟΥΝ ΤΟΝ "ΑΝΘΡΩΠΟΝ"

Ἡ «Ἐρευνα» ἐνδιαφέρει ὅλους. Ὁδηγεῖ, ἐνισχύει, βελτιώνει. Τελειοποιεῖ χαρακτήρα, ὑποβοηθεῖ τοὺς γονεῖς εἰς τὴν ἀνατροφὴν τῶν παιδιῶν των. Ἐξετάζει τὰ ζητήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τὴν κοινωνίαν, τὴν ἀνθρωπότητα. □ □ □ □ □ □

ΕΞΕΔΟΘΗΣΑΝ :

1. Ἑπαγγελματικὴ Κατεύθυνσις
Μ. ΜΩΥΣΕΙΔΟΥ ΙΑΤΡΟΥ
- 2-3. Χαρακτήρες Θεοφράστου
Μετάφρ. καὶ σημειώσεις ΜΑΡΙΝΟΥ ΣΙΓΟΥΡΟΥ
4. Ἑλληνικὰ Προβλήματα. Ἑθνικὴ Ἀναγέννησις
Γ. Σ. ΦΡΑΓΚΟΥΔΗ

ΣΥΝΔΡΟΜΗ ΕΤΗΣΙΑ

Γ. Δ. 35 (ΣΕΛΛΙΝΙΑ 8) ΕΛΛΑΔΟΣ ΔΡ. 100



ΕΡΕΥΝΑ

Μηνιαῖον Περιοδικόν

Διευθυντής ᾿Αγγελος Κασιγόνης

᾿Ετος Πρῶτον. Φιλολογικὸν Παράρτημα 1927

ΨΥΧΑΡΗ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Α. ΚΑΣΙΓΟΝΗ

ΑΛΕΞΑΝΔΡΕΙΑ

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΑΝ

ΕΡΕΥΝΑ

Εργαστήριο Φιλολογίας
Διευθυντής: Κωνσταντίνος Βασιλάκης
Έτος: 1991

ΨΥΧΑΡΗ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΕΚΔΟΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΣ Α. ΚΑΖΙΤΣΟΝΗ

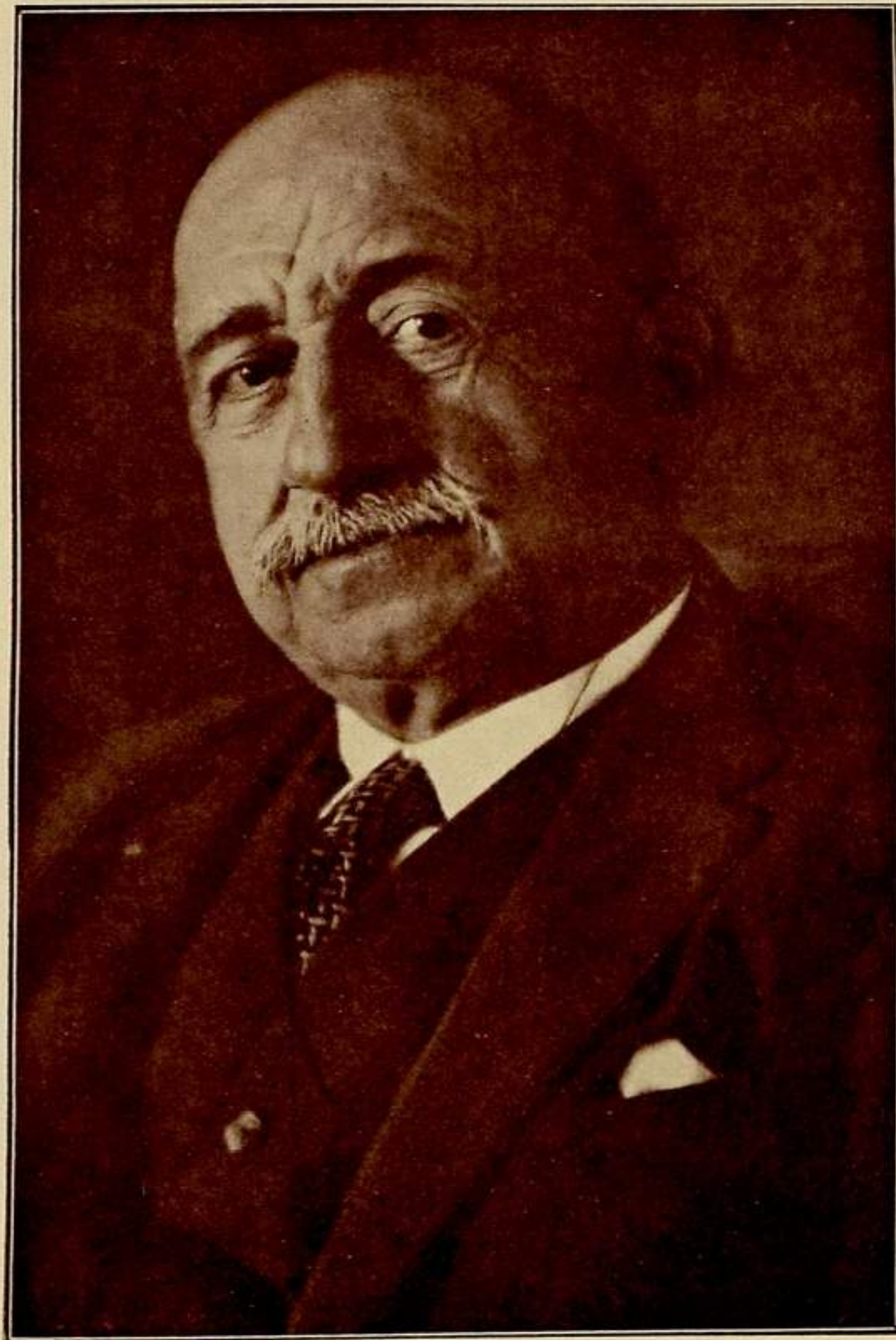
Ἀπαγορεύεται ἡ ἀνατύπωσις δι' ὅλας τὰς χώρας.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

ΕΡΕΥΝΑ





ΨΥΧΑΡΗΣ Ἀριστε Κασσιόνη,

Από τις πιο γλυκειές χαρές που μου χαρίσανε τα γερά-
ματά μου, είναι η φιλία μας.

Ἐχεις την καλοσύνη να δημοσιέψης μια μελέτη μου
που την έκανα με αγάπη, επειδή τη θέλησα δείγμα κριτικής
ειλικρινής και ανεξάρτητης.

Τώρα μου γυρέβεις και το μούτσουνό μου.

Νά σου το.

Ἀφησέ με όμως να σου κάνω το σκίτσο του μούτσου-
νού μου του φιλολογικού.

Αν και σου στέλνω κριτική, δεν είναι η κριτική απάγ-
γελμά μου. Δεν πιστέβω μήτε η γλωσσολογία να είναι η κα-
θαφτό μου τέχνη. Ἐγίνα γλωσσολόγος. Γεννήθηκα ποιητής.
Κ' έβαλα την Ελλάδα.

Σε φιλώ

ΨΥΧΑΡΗΣ



ΨΥΧΑΡΗ

ΚΩΣΤΗΣ ΠΑΛΑΜΑΣ

ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΚΡΙΤΙΚΗ ΜΕΛΕΤΗ

ΤΟ ΑΡΙΣΤΟΥΡΓΗΜΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

Ο πρώτος θιασώτης, ο πρώτος τουλάχιστο θορυβωτής του Παλαμά στην Εβρώπη, θαρρώ πως στάθηκα εγώ. Θα θυμάται ο ίδιος το κύριό μου τάρθρο του Φιγκαρό, το ξαναδημοσιευμένο στο βιβλίο μου *Autour de la Grèce*. Τι διθύραμπο που του έψελνα! Θα θυμάται δα και τι δε μου έγγραψε όταν το διάβασε.

Μα τι δεν άξιζε τέτοιο δήγημα; Ο Παλαμάς είχε καταφέρει σωστό αριστούργημα με το *Θάνατο Παλληκαριού*. Όσο το μελετώ και το ξαναπερνώ, τόσο μου φαίνεται ωραιότερο, τόσο βαθύτερα στοχασμένο. Τι τα θέλετε; Είχε την τύχη ο Παλαμάς ν'αρπάξει και να μας προσφέρει ένα γνώρισμα της φυλής μας σημαντικό, ένα μυσείδι της ψυχής μας. Ποιος ποτέ από μας θα ξεχάση το Μήτρο τον ψαρά που έσπασε το πόδι του, που δεν μπορούνε να του το σιάξουνε και που προτιμά το θάνατο παρά ν'απομείνη κουτσός;

Ο Ρωμιός τέτοιος είναι. Μισά τα πράματα δεν τα χωρά ο νους του. Ο Ρωμιός; Μα μήπως τάχα κι ο Έλληνας, ο πρόγονός μας, δεν είναι Ρωμιός; Με τ'απόλυτα, με τα μονοκόμματά του τα ιδανικά, βέβαια πως δημιούργησε την τέλεια την ομορφιά. Λέτε όμως να μην έχασε τίποτα;



Έχασε νομίζω τη συνέχεια. Και η συνέχεια είναι αρετή. Κοιτάχτε το θέατρο το αρχαίο. Άμα το κανονίσανε για τους αιώνες, σα να βαρεθήκανε καθήσανε σταβρόποδα κατά γης και η σκηνή βουβάθηκε για πάντα. Συγκρίνετε τώρα με τη Γαλλία που από το δωδέκατο αιώνα ίσια με σήμερα, ολοένα έδρασε για το θέατρο, δεν αρκέστηκε ακόμη και με τ'αριστουργήματα, θέλησε ακατάπαφτα να μας χαρίση καινούργια.

Όστε η λατρεία του απόλυτου ταίρι της έχει κάποιαν αοριστία του μυαλού. Ο Ρωμιός δεν το φαντάζεται πως μπορεί κάτι να κατορθωθεί με λίγα ή και με κουτσά μέσα. Ο Μήτρος δε γνώριζε το Λεοπάρντη. Δεν του έκοψε η αρρώστια του το δρόμο προς της ποίησης το ύψος. Προσπάθησα και γω να ψυχολογήσω τους δικούς μας στ' *Όνειρο του Γιαννίρη*. Ο Γιαννίρης — άλλος Μήτρος πάλε τούτος — αργά κατάλαβε, αν το κατάλαβε ποτές του, πως ένας μεγάλος λαός ξαίρει τον τρόπο να βγάλη όφελος κι από το μικρό δάχτυλο του χεριού.

Η ασυζήτητη δόξα του Παλαμά είναι που σ' ένα παραμύθι μέσα, συγκέντρωσε και τα καλά και τα κακά μιας μας τάσης φυλετικής. Ακατάστρεφτο έργο και τ' ακατάστρεφτο φαίνεται από ένα σίγουρο σημείο, δηλαδή πως κάθε φορά που θα το πιάσης, θα του ανακαλύψης καινούργια στολίδια, όπως σήμερα μου τυχαίνει με το *Θάνατο Παλληκαριού*. Είναι το μόνο που του ζουλέβω, μα του το ζουλέβω με τα σωστά μου.

★ ★

ΕΓΚΩΜΙΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

Ότι όμως κι αν πη κανείς για το *Θάνατο Παλληκαριού*, το έργο του Παλαμά φημίζεται για έργο ποιητικό, και ο Παλαμάς περνά, όχι για πεζογράφος, παρά για ποιητής.

Εγώ, για τούς στίχους του Παλαμά δεν έγραψα μελέτη, άρθρο δε σκάρωσα ποτές μου. Στάθηκα ξεναντίας κάπως επιφυλαχτικός. Ο Παλαμάς ο ίδιος είχε παράπονα μαζί μου και δεν τα κρύβει στο *Δωδεκάλογό* του (σελ. 17, σημ. 2). Παραπέμπει μάλιστα σε τέσσερεις σελίδες του *Ρωμαίικου*



Θέατρου, όπου ξηγούσα (σ. 58-61) με τι τρόπο μου φαινότανε πως έπρεπε να νοηθή ο συμβολισμός, λιγάκι αντίθετα δηλαδή προς τον τρόπο το δικό του, όχι νορβηγικά, παρά ρωμαίικα — ή σαν προτιμάτε αθρόωπινα.

Δεν ξαίρω πως έκαμα, πως το κατώρθωσα να μην μπω αμέσως στο χορό με τους φίλους, γιατί δύσκολα φαντάζεται ο αναγνώστης τι δεν είπαμε όλοι μας, στο τέλος και γω, για τον Παλαμά, ποιητή. Στο τέλος του Δωδεκάλογου του Γύφτου (έκδ. β', 1921, σ. 173 - 187), ξαναδημοσιέβει ο ποιητής μας μια ωραία κριτική του μεγάλου μας Πέτρου Βλαστού, όπου ξεσηκώνω μονάχα την ακόλουθη φρασούλα: «Είναι ο νομοθέτης δωδεκάλογος της Ρωμιοσύνης, το βιβλίο που το περίμενε τόσα και τόσα χρόνια για να διαβάση μέσα την ψυχή της.» (σ. 176)—με τον όρο, υποθέτω, να διαβάση πρώτα ο Ρωμιός το Δωδεκάλογο, πράμα που δε μου φαίνεται σίγουρο μήτε πανελλήνιο.

Δεν έχω πρόχαρα τα εγκώμια του καλού μου Philéas Lebesgue, μα δεν πιστέβω να είναι πιο λυρικός από τους ύμνους του πανάγαθου Eugène Clément στον πρόλογο της μετάφρασής του, Costis Palamas, *Oeuvres choisies*, Paris 1922, δυο τόμοι. Στον πρώτο, διαβάζουμε: (σ. 11) «Il n'est pas dans l'Europe d'aujourd'hui de figure littéraire plus haute», (σ. 20) «Son attitude intransigeante dans la question de la langue», (σ. 24) «Le grandiose poème épico-lyrique de la *Flûte du Roi*, qui est le plus splendide monument moderne élevé à la gloire de la Grèce maternelle par un fils génial», (σ. 25) «L'âme hellénique toute entière vit et palpète dans son œuvre», (σ. 28) «Il a su perfectionner l'instrument rudimentaire (τη γλώσσα), le façonner, le créer en quelque sorte par l'effort puissant du génie».

Όσα όμως αραδιάζω εδώ είναι μεζελίκι, αν τα συγκρίνης με όσα γράφει ο Παλαμάς για τον εαυτό του. Μου φάνηκε νόστιμο, ίσως και λιγάκι μαργιόλικο να τα μαζώξω και να τα βάλω ασκόλιαστα. Σκολιάζονται μοναχά τους. Στη *Φλογέρα του Βασιλιά* (έκδ. β', 1920), κάνει ανάλυση του δωδέκατου λόγου. «Στο σύνολό του το ποίημα, επικό-λυρικό ή, καθαρώτερα, επικός ύμνος. Σύγκρινε με τους ύμνους

τους ομηρικούς. Με τη διαφορά πως ο ύμνος της Φλογέρας αγκαλιάζει πλατιά ολόκληρο κόσμο με τον ήρωά του μαζί» (σ. 167). Στα *Δεκατεντάστιχα* (σ. 111) πιο ρητά μας το διατυπώνει άλλος Αχιλλέας βγήκε, λέει, ο Βουλγαροχτόνος. Ο Παλαμάς θα του παρασταθή άλλος Όμηρος.

Πεντασύλλαβοι (1925), σ. γ'. «Ο άνθρωπος που τραγούδησε στη Φλογέρα του Βασιλιά τα εθνικά ιδανικά συμπλεγμένα δυσκολοξεχώριστα με τα ιδεώδη τα ανθρώπινα».

Στην ακόλουθη σελίδα — σ. δ' — μας μιλά ο Παλαμάς για την «ολοκληρωτική τη μαεστρία» του στίχου, του δικού του εννοείται — και με το δίκιο του. Μας λέει ακόμη πως είναι αφτός «ο άνθρωπος που έδωσε του Έθνους του τη «Φλογέρα του Βασιλιά». Μα πολύ φρόνιμα συλλογίστηκε στο ίδιο το κατεβατό πως έπρεπε να πη κάτι και για το έργο του το «ταπεινό και ρηχό και προσωρινό σαν τη ζωή του». Έτσι και στο *Δωδεκάλογο*, σ. 21, γράφει «εγώ που έδωκα δείγματα του πιο πλατειού στοχασμού στο πιο λιγότερο τραγούδι με τους Ίαμβους και Ανάπαιστους, με τα Κομμάτια από το τραγούδι του Ήλιου, με τις Εκατό Φωνές».

Έπειτα, φυσικά, η μετριοφροσύνη «του ταπεινου εμένα» (σ. 23) έρχεται καταπόδι κατόπι από την έξαρση την ποιητική κι ο ποιητής τελειώνει «λυπητερά» μ' ένα «ψιθύρισμα».

Ποιος μπορεί να πειραχτή μ' ένα ύφος τόσο σεμνό ;

Το Αφιέρωμα του *Δωδεκάλογου* (σ. 7) νομίζω πως αξίζει μνεία· «το ποίημα τούτο το πρώτο ίσως που κοίταξα νάλαφροδέσω μαζί επικά και λυρικά και δραματικά, και παίρνοντας απ' όλα τα στοιχεία του ποιητικού λόγου, κι από της ιστορίας τα παραδομένα κι από του φιλόσοφου τη σκέψη, κι από τη ζωή κι από τ' όνειρο — κάποια οράματα του νου και κάποια καρδιοχτύπια».

Δωδεκάλογος, 11· «η ψυχή μου είναι πολυπρόσωπη».

Ασάλεφτη Ζωή, έκδ. β', 1920, ενώ κάθεται και δημιουργά, δυο στίχοι ωραίοι (σ. 113)

«Κι απάνω απ' το κεφάλι μου αόρατο ένα χέρι,
κάποιο μεγάλο χέρι με βλογούσε (του Ύψιστου υποθέτω —
ή μήγαρις του Σίμου Μενάρδου)».

Άλλοι όμορφοι στίχοι στους *Βωμούς* (1925), σ. 56 :

«τον ανάστησα το στίχο τον αρχαίο
και κάποιαν ώρα μαγική του Βασιλιά η Φλογέρα
λάλησε από το στόμα μου κι από τα δάχτυλά μου
για να σας πη, θεία μάρμαρα του Βράχου, το τραγούδι
που το προσμένατε καιρούς και τ'όχετε από τότε,
του ωραίου σας ύπνου χάιδεμα, στο πείσμα των ανθρώπων».

Στα *Δεκατετράστιχα* (1919), σ. 68, διάβασα και τους
ακόλουθους στίχους:

«Τον Παρθενώνα αν γκρέμισα με χέρια
κάποτε ανταρτικά πελεκοφόρα,
σαν πρώτα τον ξανάστησα συντρίμμι,
στα αιώνια μέσα, στ'άχρονα, στ'ασκέρια.»

Γκρέμισε δηλαδή τον Παρθενώνα τον καθαρεβουσιάνικο και ξανάστησε τον Παρθενώνα τον Εθνικό της Δημοτικής. Μπορεί να το καταλάβη κανείς κι αλλιώς. Μα εγώ δε φταίω. Το λάθος, του Παλαμά, που δεν ξηγήθηκε παστροικά· ωστόσο κλίνω προς την ερμηνεία τη δική μου, γιατί τέτοια μολογούνε και τα πεζά του.

Τα μάτια της ψυχής μου (1892), σ. 10, εκεί όπου προκηρύχνει πως διάλεξε την καινούργια μας τη γλώσσα «δια να εκφράση μ' εκείνην, πρώτος αυτός, νοήματα που έως τότε η γλώσσα εκρίνετο ανίκανος να τα εκφράση· δια να την ανυψώση εις φιλολογικήν την καταφρονημένην εθνικήν γλώσσαν, όπως συμβαίνει πάντοτε εις τα έθνη που δεν έχουν ακόμη καθαράν την συνείδησιν της αυθυπαρξίας των». Είναι γραμμένα στα 1892.....

Είχε την καλοσύνη ο Παλαμάς ν'αδερφώσει τ'όνομα του Ψυχάρη με τ'όνομα του Σολωμού:

«Στον τοίχο μου οι Πατέρες». *Παράκαιρα*, έκδ. β' (1919), σ. 55. Ο Σολωμός δηλαδή κι ο Ψυχάρης.

Να πω την αλήθεια, καλά καλά δε βλέπω τι τους απόμεινε τους δυο πατέρες, αφού τα παιδιά τους τα προφτάσανε όλα.

★ ★

ΟΛΥΜΠΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ

Σας παρακαλώ τώρα τι μπορούσα να κάμω ύστερις

από τόσους λιβανισμούς των αλλωνώνε προς τον Παλαμά και του Παλαμά προς τον εαυτό του;

Εκείνο που έκαμα θαρρώ στο *Crime du Poète* (1913), σ. 34: *Nous pouvons ajouter que Kostî Palamas est, sans qu'il puisse y avoir l'ombre d'une contestation à ce sujet, depuis du moins une dizaine d'années, le plus grand poète contemporain de l'ancien comme du nouveau monde.*

Ο Παλαμάς με είχε σκλαβώσει, βαφτίζοντάς με Αλιγγέρη στους *Βωμούς* του (σ. 14), και είναι τιμή αξέχαστη για μένα ένας τέτοιος τίτλος από τέτοιο έναν άνθρωπο. Θα το πίστεβε τότες ο Παλαμάς, όπως πίστεψε κατόπι στα *Δεκατετράστιχα* (1919, σ. 111) πως ο ίδιος έβγαινε άξαφνα Όμηρος. Κ' έτσι φυσικό, λογικό, ιστορικό να τραβηχτή ο Ντάντες μπροστά στον Όμηρο κι όχι να γίνη το εναντίο.

Μη νομίζετε πως πειράζουμαι. Διόλου. Τα προσωπικά δουλειά καμιά δεν έχουνε με τα γενικά. Μονάχα στην περίπτωση που ανάφερα, κάπως θα σύντρεξε στον έπαινό μου και η μεγάλη αγάπη, καλέ, τι λέω; η λατρεία που του είχα. Είτανε μια κρίσιμη ώρα της ζωής μου. Θέλησα να τον έχω βοηθό, σύντροφο και ταίρι. Περίεργο που έτσι το κατάλαβε σ' ένα του γράμμα κι ο Παλαμάς, έτσι την πήρε την προκήρυξή μου.

Εγώ μετανοιώνω που τ'άγραψα εκείνα τα λόγια, το μετανοιώνω για πολλούς λόγους. Ο κυριώτερος μάλιστα είναι κωμικός.

Ο Λαμαρτίνος στο περίφημο το *Γράμμα* του Musset αποκρίθηκε, να μην τα κρύβουμε, κάπως άνοστα. Ο τίμιος ο ποιητής το αναγνώρισε αργότερα πως γελάστηκε· δεν είχε, λέει, ακόμη διαβάσει το Musset.

Και γω, δίχως να είμαι Λαμαρτίνος, δεν είχα διαβάσει, στα 1913, τα ποιήματα του Παλαμά.

Στην *Ασάλεφτη Ζωή*, σ. 106, μιλά για του Ολύμπου τους ραψωδούς και τ'άξια παλληκάρια, εννοώντας εμάς τους άλλους.

Πολί ωραία.

Είχαμε τόντις, εμείς οι πρώτοι αγωνιστάδες κυριέψει τον Όλυμπο. Του παραχωρούσαμε χαρούμενοι τον Παρνασσό.

Δόξαζα το φίλο μου απ' όσα φωνάζανε οι συναδέρφοι κι απ' όσους στίχους είχα μαζώξει δώθε κείθε, χωρίς να τους διάβασα με τη σειρά.

Σήμερα πήρα όλους τους τόμους του έναν έναν και τους μελέτησα κατάβαθα, προσεχτικά, με τη συνηθισμένη μου τη συνείδηση. Θα με ξαίρετε η ψυχή μου αθώα και δε φοβούμαι τα δημόσια τα ξαγορέματα. Λοιπόν έκαμα την απόφαση να ξετάσω τα ποιητικά έργα του Παλαμά, το τελεφταίο το καλοκαίρι όπου είμουνε στην Αθήνα κι όπου μερικά φερσίματά του μου φανήκανε σκούρα, πολύ σκούρα. Εγώ ήξαιρα πως δεν έφταιγα. Περιστό να προστέσω λεξούλα. Ο καθένας θα καταλάβη λαμπρά. Είπα μονάχα μέσα μου πως δύσκολο να ξεχωρίζεται ο χαρακτήρας του ποιητή από της ποίησής του το χαρακτήρα. Δε γίνεται, θάχρη και στην ποιητική του τη δράση, θάχρη και στα έργα του μερικά σκούρα. Να τα ξετάσουμε αμερόληπτα και τίμια. Το λοιπόν έφτασα σε μερικά συμπεράσματα που κανένας υποχρέωση δεν έχει να τα παραδεχτή, μα που μου φαίνονται περίεργα και το λιγώτερο που θα πης, καινούργια.

* *

ΕΙΝΑΙ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΣΚΟΤΕΙΝΟΣ ;

Θα πάη στον τόπο της του Παλαμά η καρδιά με την πρώτη σκέψη που φέρνω σπίτι μου, γυρίζοντας από το μακρινό μου το ταξίδι όπου πήρα γύρο γύρο τα έργα του ποιητή μας. Ίσως πάλε η δέφτερη σκέψη δεν του αρέση.

Ο Παλαμάς, με κάποια ανανάχτηση που έχει την ομορφιά της, παραπονιέται συχνά (*Τα μάτια της ψυχής*, σ. 7-8 *Ασάλεφτη Ζωή*, σ. 8) πως περνά για σκοτεινός. Και αποδείχνει πως η ποίηση θέλει τον ίσκιο, γυρέβει ένα νυχτοκάλυμμα. Το αποδείχνει δηλαδή με τον τρόπο το δικό του, που δεν είναι ο συνηθισμένος ο τρόπος, ο μαθηματικός, παρά ένας τρόπος βιβλιογραφικός. Πάει και μαζώνει ρητά δώθε κείθε από τον τάδε ή τον τάδε συγγραφέα. Ο Γκέτες λέει κτλ. Λέει ο Βολταίρος κτλ. Λέει ο Καρντούτσης κτλ.

Καλά, παιδάκι μου, μεγάλοι κ' οι τρεις τους, μεγάλοι

{ και οι αποδέλοιποι. Μα δεν τους αφίνεις γεια; Εγώ θέλω να μάθω, εσύ τι λες, ο Παλαμάς, όχι τι λένε οι άλλοι.

Του Παλαμά η μέθοδο πηγάζει από την εποχή όπου ο Ρωμιός για να πείση το Ρωμιό, είχε ανάγκη να βασιστή απάνω στη γνώμη κανενός ξακουστού ή και ανάκουστου Εβρωπαίου. Ελπίζω πως σήμερα πια τέτοια συστήματα κοιτούνται ψόφια καταγής. Εβρωπαίος, Έλληνας, ένας κ'ένας. Εμένα τουλάχιστο δεν ιδρώνει τ'αφτί μου αν ο συζητητής μου είναι Παριζιάνος, Λοντρέζος, Βιενέζος, Μπερλιναίζος ή Ρωμάνος. Έλα, πρώτα, φίλε μου, να μου φέρης εδώ στη μέση τα επιχειρήματά σου· στάσου να σου αντιτάξω— ή και να σου αντιτινάξω τα δικά μου και τότε βλέπουμε

Δεν έχω διόλου το σκοπό να ξετάσουμε αν «το σκοτεινόν είνε στοιχείον απαραίτητον της ποιήσεως» όπως το θέλει «ο σοφός Γάλλος Βρουνετιέρ» (*Τα μάτια της ψυχής μου*, 8), που απάνω στο κεφάλαιο αφτό, κάλπικο παρά δε δίνω για τη γνώμη του, αφού είναι κριτικός με κάποιαν αξία, ποιητής όμως δεν είναι κ'έτσι του ταιριάζει καλήτερα η σιωπή σε θέματα τέτοιου είδους.

Λοιπόν εγώ δίχως να ρωτήσω κανένανε, δηλώνω δημόσια πως ο Παλαμάς σκοτεινός δεν είναι. Αλήθεια που πέρσι κλονίστηκα και κόντεψα μια στιγμή να πιστέψω πως έχει χάος η γραφή του. Τόντις μου έλεγε τότες η Άλκη Θρύλα πως καταλάβαινε τον Παλαμά χωρίς τον κόπο τον παραμικρό. Επειδή όμως δύσκολα θα παραδεχτή κανείς πως υπάρχει σήμερα ή πως θα υπάρξη μια μέρα στην Ελλάδα κανένας νους κυριολεκτικά πιο άκριτος, της λογικής είτανε να συμπεράνω πως μια και τον έλεγε ξάστερο, θα είτανε σίγουρα το εναντίο, μάβρος πίσσα.

{ Ωστόσο δεν είναι σκοτεινός ο Παλαμάς. Είναι κάτι άλλο.

Εδώ πρέπει να ξηγηθούμε και να σας δηγηθώ κάποιο ανέκδοτο της δικής μου της φιλολογικής ζωής.

* *

ΕΝΑ ΠΕΡΙΕΡΓΟ ΜΑΘΗΜΑ

Γαλλικούς στίχους άρχισα να πλέκω από δέκα χρονώ

αγώρι. Τούς έχω ακόμη στα χαρτιά της βιβλιοθήκης μου. Από τότες δε στέρευσε η πηγή. Μα το πρώτο μου κάπως σπουδαίο ποίημα, το σκάρωσα όταν έγινα είκοσι πέντε χρονώ παλληκάρι. Λοιπόν είχα κάποια πείρα του στίχου του γαλλικού.

Μια μέρα που είχαμε προγεματίσει στου Frédéric Plessis με τον Pierre de Nolhac—είμεστα οι τρεις σχώριστοι, γνωστοί, καταλογημένοι φίλοι—και με το μεγαλύτερό μας τον Anatole France, έμελλε να του διαβάσω το ποίημά μου, που μου το είχανε κάμποσο παινεμένο οι δυο μου συμμαθητάδες, επειδή σπουδάσαμε στο πανεπιστήμιο και οι τρεις.

Ο France άκουσε το ανάγνωσμά μου με καλοσύνη. Έπειτα μου κάνει, ενώ απέραντη γλύκα του έσταζε από το στόμα·

— «Ωραίοι στίχοι. Καταλαβαίνει κανείς αμέσως τον Ανατολίτη που χαδέβει τα πράματα ξώπετσα, μα που δεν το κατορθώνει να τὰδράξη από μέσα τους ποτές του (*l'Oriental qui caresse le contour des choses sans jamais les serrer de près*).

Ζεματίστηκα. Όχι! Θύμωσα.

— «Στάσου να διης!» είπα μέσα μου.

Ξανάχυσα το ποίημα για ένα μήνα. Του το πήγα. Τόδωσε την ίδια μέρα σ' ένα περιοδικό. Είναι *L'amour et la mort* του *Crime du Poète* (σ. 137-139).

Θα σημειώσω πως στα χρόνια εκείνα είχα δώσει μια ξέταση που ίσως ακόμη να τη θυμούνται στη Σορμπόννα μερικοί, αφού είμεστα όλοι μαζί διακόσια πέντε παιδιά, βγήκα πρώτος με δεκαπέντε είκοσι πούντους πιο πολύ από το δεύτερο, και στο προφορικό μου είχε πει ο Jules Girard, όταν έφτασα στο τέλος ενός ωρισμένου μέρους του *Πρωταγόρα*, που είχα να ξηγήσω·

— «Ξακολούθα, ξακολούθα. Είναι καιρός που οι τοίχοι της Σορμπόννας δεν αντηχήσανε με τόσο εβάρεστη ερμηνεία».

Και όμως με βασάνιζε πάντα η εθνική μας αοριστία! Πως να μην είναι αόριστος ο Παλαμάς;

Ο πανάγαθός μας ο Ε. Clément (Costis Palamas, *Oeuvres choisies*, I, σ. 11) μιλά για την «influence



de l'art occidental» απάνω στον ποιητή μας.

Ο πανάγαθος έπεσε όξω και σ' αφτό και σε όλη του την κριτική για τον Παλαμά. Του Παλαμά ίσια ίσια του έλειψε η δυτική αναθροφή, της Δύσης η παιδεία, όπως τη χαρήκανε στην Ιταλία ο Σολωμός, στη Γενέβη ο Βαλαωρίτης.

Κ' έτσι αν ξετάσης την υπόθεση προσεχτικά, θα καταλάβης πως άδικα θύμωσε ο Παλαμάς, πως σκοτεινός στους στίχους του δεν είναι, πως είναι αόριστος.

* *

Η ΕΘΝΙΚΗ ΑΟΡΙΣΤΙΑ

Ο ανόσιος, ελεεινός, τρισάθλιος Nicolas Ségur — ο Επισκοπόπουλος! — δαιμονιζότανε όταν πρωτόφτασε στο Παρίσι και του έδειχνα σε όλα τα γραφτά του την αγιάτρεφτή του την αοριστία.

— «Μα στο τέλος, φώναξε ο ταλαίπορος, τι πράμα είναι η *précision* αφτή που μου λέτε;»

Ακόμη δεν το κατάλαβε κ' έγινε ρεζίλι στο Παρίσι όπου τολμά να επικρίνη έργα φιλολογικά της Γαλλίας, μην ξαίροντας τη γλώσσα και κάνοντας λάθια φρόκη ακόμη και στα στοιχεία της γραμματικής.

Δεν μπορώ να βρω για ποιους λόγους ο Παλαμάς πήρε το παρτίδο του Ségur εναντίο μου σε μια γνωστη αθηναϊκή φημερίδα. Ή αν ξαίρω το λόγο, δε θα τον πω. Νομίζω μονάχα πως όταν πρόκειται για Επίσκοπο και για Παρίσια πιο ικανός είμαι να κρίνω από τον Παλαμά τον ίδιο.

Επειδή όμως και πάλε το ζήτημα για την αοριστία, σωστό να στηρίξω τη γνώμη μου απάνω σε παραδείγματα τρανά, όσο λίγη ελπίδα κι αν έχω πως θα πείσω κανένανε, όσο λίγο ίσως κι αν το γυρέβω. Μιλώ απρόσωπα, έχοντας υπόψη μου την τέχνη κι όχι άλλο ούτε άλλους.

* *

ΤΟ ΠΡΟΣΜΕΝΕΙΣ ΚΑΙ ΔΕΝ ΕΡΧΕΤΑΙ

Ας πιάσουμε το Δωδεκάλογο του Γύφτου. Ίσως να μην

παρατήρησε κανέναν, στο ρωμαίικο, πως τα δώδεκα τα κεφάλαια που αποτελούνε το Δωδεκάλογο έχουνε δυο τίτλους, τον τίτλο της αρχής, Λόγος με τον αριθμό του, Λόγος πρώτος, δεύτερος, έπειτα τον τίτλο που μας δηλώνει την υπόθεση κάθε λόγου, Ο Ερχομός, Δουλεφτής, Αγάπη, κτλ. κτλ.

Δεν κατηγορώ διόλου τον Παλαμά για τους δεύτερους τίτλους· αχαινό το σύστημα δεν είναι, μόνο που δεν του είναι φυσικό, αφού ο Δωδεκάλογος είναι από τα 1899, η Φλογέρα — η παινεμένη του — από τα 1909 και στη Φλογέρα μετάνοιωσε λες τους δευτερότιτλους κ' έβαλε μονάχα το ξερό και το αόριστο Λόγος πρώτος και πάει λέοντας.

Δε φαντάζεται κανείς Εβρωπαίο που σ' ένα θέμα σφανταχτερό, ποικιλοχρώματο σαν τη Φλογέρα, να μη στοχαστή πρώτα πρώτα το σημαντικώτερο, την ουσία του παραμυθιού, και σαν έχει την τύχη ν' ανταμώσει στο δρόμο του μια Θεοφονό, να της παραχωρήσει τον τίτλο χωρίς κανένα Λόγο και να το διατυπώσει νέττα σκέττα· Β', Θεοφονό — ή και με ω, αν του στρέγει.

Ο Παλαμάς δε μοιάζει ν' ανιώσει ποτέ του την κυριολεχτική τη δύναμη που έχει μέσα του ένα όνομα κύριο ή ένα τοπωνύμιο. Τοπωνύμιο ή όνομα είναι αφτά καθαφτά ιστορία, επειδή συγκεντρώνουνε μοναχά τους αιώνες στις τρεις ή τέσσερεις τους συλλαβές. Το μόνο που αμελεί ο φίλος είναι ν' αναφέρει πράγματα και πρόσωπα με τ' όνομά τους. Από κει προέρχονται οι συνηθισμένες του πολυλογίες και περιπτολογίες. Από κει και τα σκοτεινά· τα σκοτεινά είναι απλή αοριστία.

Στον πέμτο λόγο του Δωδεκάλογου — ο Θάνατος των Αρχαίων — που λογαριάζει, παρακαλώ, τετρακόσιους δώδεκα στίχους — μήτε μια φορά δεν προβέλνει με το προπυμένό του το καμάρι το μαγικό τ' όνομα η Πόλη, όνομα που η τέχνη το απαιτεί, που το απαιτεί ο ποιητής ο ίδιος, αφού θέλει να μας δείξει πως από την Πόλη, όπως διαλαλιέται, βγήκανε, ύστερις από το πάρσιμό της, άπειροι σοφοί που φωτίσανε τη Δύση με τ' αριστουργήματα της αρχαίας Ελλάδας, που τ' άσωσε η Πόλη.

Έσωσε ποια δηλαδή; Ποιο απ' όλα τ' αριστουργήματα θα μας πη με τ' όνομά του; Ποιο απ' όλα συγκίνησε τον ποιητή, ποιο του έδωσε αθάνατα καρδιοχτύπια; Κανένα!

Οι Πλάτωνες, οι Όμηροι, έπειτα κάθε τόσο οι αθάνατοι κ' οι ωραίοι, τέτοιες αοριστίες ξαίρει μονάχα να μας αραδιάση.

Μας αραδιάζει κι άλλα, στο Δωδεκάλογο καθώς και παντού. «Το τραγούδι μου είναι πολίθεο: Θεοί και ήρωες: ο Άνθρωπος, η Γη, η Αθηνά, η Αφροδίτη, η Επιστήμη, η Παναγιά του ιερού Βράχου, ο ίδιος ο Βράχος ο ιερός, ο Παρνασσός, ο Χριστός, «ολόμορφος Άδωνις ροδοπεριχυμένος», η Φοινικιά, η Ελένη, η Ηλιογέννητη, η Ηγησώ του Κεραμεικού, ο Ορφέας, ο Πόλεμος, η Ψυχή. Άλλοι ακόμα. Πάνω απ' όλους ο Ήλιος, υπέρτατος Θεός» κτλ. κτλ. κοίταξε *Ασάλεφτη Ζωή*, σ. ιγ'.

Βέβαιο κι αναντίλεχτο πως αφτά — που βρίσκονται σ' όλα σχεδόν τα ποιήματα του Παλαμά, που δεσπόζουνε το έργο του και το λεχτικό του — σίγουρο πως τα τέτοια μαρτυρούνε πόθους γενναίους. Μαρτυρούνε και κάμποσο χάος.

Λένε στο Παρίσι — και στην Αθήνα — *le tout Paris - le tout Athènes*, για να πούνε ότι πιο διαλεχτό έχουνε οι δυο πολιτείες. Δε βάσταξα και στα βιβλία του, στις ακροσελίδες (καλύτερο από τα περιθώρια) σημείωσα συχνά *le tout Chaos de la Poésie*.

★ ★

ΜΙΑ ΒΡΑΔΕΙΑ Σ' ΕΝΑ ΣΠΙΤΙ

Μπορώ ν' αναφέρω τέτοιες αοριστίες, αν όχι καθαφτό χιλιάδες, τουλάχιστο ντουζίνες. Βλέπω ένα όμορφο ποίημα της *Πολιτείας και Μοναξιάς*, σ. 182-214, 773 στίχοι. Όλο το κομμάτι γεμάτο κίνηση, πνοή, βράσιμο, κάποτες και φωτιά. Ζωή δεν έχει, πνιγμένο καθώς είναι στον ωκεανό της αοριστίας. Τη λυπάται κανείς με τα σωστά του.

Ο λόγος για τη βαλκανική τη μεγάλη συμμαχία, την αποτελεσματική, του 1912. Μα ο Παλαμάς σα να ντρέπεται να μας το πη παστρικά. Βάζει τίτλο *Στη χώρα που αρματώθηκε*, μαζί με δυο χρονολογίες από κάτω, δηλαδή (Οχτώβρης-Νοέβρης, 1912).

Σελ. 185, στ. 61-64, ο αναγνώστης ακούει για τους Έλληνες, για το Μαβροβουνιώτη, το Βούλγαρο και το

Σέρβο, τους τέσσερεις θεμελιωτές της συμμαχίας.

Σελ. 200, στ. 391, ο Παλαμάς κάνει κουράγιο και γράφει *Μπαλκανική συμπολιτεία* — το κυριώτερο σ' όλη την υπόθεση.

Σελ. 203, στιχ. 487, χαίρεσαι και το σημαντικώτερο *Μπαλκανικοί αδερφοποιητοί*, έκφραση που ταιριάζει περίφημα στην ποιητική την ιστορία της Συμμαχίας.

Το πιο νόστιμο· διαιρεμένο το ποίημα σε 26 αριθμούς, μ' έναν τίτλο, αφιερωμένο στον ίδιο τον άνθρωπο, τον πανάγαθό μας Eugène Clément — κι ωστόσο δε σου είναι δυνατό ν' αποφασίσης αν είναι είκοση έξη ποιήματα με τη σειρά — ή ένα μονάχα.

Λες και του πέφτει δύσκολο να ξεκαθαρίση τους λογαριασμούς του, και ιδιαίτερα να καταστρώση στο χαρτί κύρια ονόματα. Ψέλνει άξαφνα στη *Φλογέρα* (σ. 89) τον Παρθενώνα, δίχως να το πάρη απάνω του να μας τον ονοματίση μια και καλή ο *Παρθενώνας*. Τα ίδια, σελ. 49 - 51. Στα *Παράκαιρα* (σελ. 35), μετρά λυπημένα τέσσερεις τάφους· ο πρώτος, του αδερφού του (τον αδερφό του ο Victor Hugo τον έβαζε με τ' όνομά του, Eugène). Σα να κουράστηκε αμέσως ο Παλαμάς που μίλησε ωρισμένα για τον αδερφό του· η αρρώστια της αοριστίας τον ξαναπιάνει και μαθαίνουμε πως στο δέφτερο τον τάφο κοίτεται «ο λαμπρός». Πήγαινε γύρεβε. Στον τρίτο, δε θα κλάψη, δε θα πη, Εδώ είναι το παιδί μου. Θα καταλάβης πως για το γιο του ο λόγος, επειδή το ξαίρεις κ' επειδή λέει για τον εαυτό του «κι Ορφέας σου και πατέρας»!

Στην *Ασάλεφτη Ζωή* (σ. 137), ένας μύθος άγνωστος στους πολλούς, μια σημείωση του Πρόκλου κατεβάζουνε τον Ησίοδο στον Άδη και τον ξαναφέρνουνε κατόπι στην απανωσιά της γης. Στα φάδια της παράδοσης αφτής πλέκει το ποίημά του ο Παλαμάς, χωρίς να στοχαστή να σου μνημονέψη την αραδούλα του Πρόκλου στην αρχή του ποιήματου. Ως και στα παραμικρά η αοριστία. Και νομίζει ξεθαρρα ο Παλαμάς πως ο *Ασκραίος* του είναι «από τα μεγάλα οράματα». Όχι! Όραμα κανένα, γιατί δε βλέπει ο Παλαμάς και δε μας κάνει να βλέπουμε.

Ιδού τώρα το πιο χαρακτηριστικό, το πιο τυπικό της ποιητικής του νοοτροπιάς.

Διαβάζετε στους Βωμούς, *Μια βραδειά σ' ένα σπίτι*, σελ. 140-150, μαζί δεκαπεντασύλλαβοι 292.

Προσμένουνε κάποιο πρόσωπο που μοιάζει σημαντικό. Έννοια σας. Ο Θεός φυλάξη να μας πη τ' όνομά του. Σελ. 148, στ. 227, βγαίνει πως είναι «ο Κυβερνήτης» και θαρρείς πως θα προβάλει μπροστά σου το φάντασμα του Καποδίστρια.

Τίποτα! Είναι ο Βενιζέλος—μα που όνομα δεν έχει, μήτε Βενιζέλος μήτε κάνε Λεφτέρης.

Ρώτησα στην Αθήνα. Είτανε μια βραδειά όπου έμελλε ο Βενιζέλος ν' αρθή στον Καλομοίρη. Όταν ήρθε, ο Παλαμάς του φίλησε το χέρι (*Δεκατετράστιχα*, 54· το χέρι του «Κυβερνήτη» πάντα). Δηγούνται μάλιστα πως ο Βενιζέλος δεν ήθελε. — «Μονάχα στις κυρίες φιλούνε το χέρι», του είπε. Τι περίεργη απάντηση! Εβρωπαίος, βλέπετε, ο άνθρωπος. Εμείς όμως οι Ρωμιοί φιλούμε χέρι ακόμη και στους Ρωμιούς.

Τη βίζιτα του Βενιζέλου στον Καλομοίρη, το φίλημα του χεριού, στην Αθήνα τα ξαίρει όλος ο κόσμος.

Ακούσατε;

Όλος ο κόσμος τα ξαίρει στην Αθήνα!

Δηλαδή περιωριστήκαμε.

Στην Αθήνα μια φορά κ' έναν καιρό, περιωριζόντανε και οι Αθάνατοι και οι Ωραίοι. Εκείνοι όμως στον περιορισμό τους δημιουργούσανε τα οικουμενικά και τα αιώνια.

Φοβούμαι μήπως με τον Παλαμά περιωριστήκαμε στο χωριό μας.

* *

ΤΑ ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ ΚΑΙ ΤΟ ΣΕΒΑΣ ΠΟΥ ΤΟΥΣ ΧΡΩΣΤΟΥΜΕ

Στους ίδιους τους Βωμούς (σ. 126) ο Παλαμάς αρχίζει ένα του ποίημα, μεταφράζοντας, σαν είδος επιγραφή, δυο στίχους της *Εφροσύνης* του Γκέτε, που είναι από τα ωραιότερά του·

Μη μ' αφίσης αδόξαστο να κατεβώ στους ίσχιους,
Μονάχα η Μούσα δίνει κάποια ζωή στο θάνατο.

Δεν κατάλαβε ή μισοκατάλαβε ο Παλαμάς το συνάδερφό του. Αφτό δε λέει ο Γκέτες. Θυμάται άξαφνα μια πεθαμένη του αγαπημένη και η δύστυχη τον παρακαλεί, με τα κλάματα, να πη μια φορά τ'όνομά της, επειδή εκεί κάτω στον Άδη αδόξαστες, παραιτημένες, άγνωστες απομνήσκουνε όσες όνομα δεν έχουνε. Τ'όνομά τους είναι που τις ξεχωρίζει από τις άλλες, τ'όνομα που ύπαρξη τις δίνει δική τους.

Στη Δύση, στην Εβρώπη που λέμε, τ'όνομα και το άτομο αποτελούνε την προσωπικότητά μας. Όστε δεν μπορείς να πειράξεις τ'όνομα, χωρίς να πειράξεις το πρόσωπο. Ακόμη και κείνος που τ'όνομά του είναι ξενοφερόμένο ή κωμικό ή παρατσούκλιο, θα σεβαστή τ'όνομά του. Οι Montmorency το περνούσανε για καμάρι τους που το πατρωνυμικό τους είτανε Bouchard (βουκκάς).

Εμείς αφτά δεν τα ξαίρουμε. Τα ονόματά μας τ'αλλάζουμε, παίζουμε μαζί τους. Και δε μας μέλει για τ'άποτέλεσμα. Πόσοι δεν αποφασίσανε να λέγονται Φιλαδελφεύς, ενώ λεγόντανε πρώτα Ντεληαγάς ή ότι θέλετε, και δεν τους τρομάζει το φς - Φιλαδελφέφς, που είναι βαρβαρισμός, αφού μήτε η αρχαία μήτε η σημερινή μας δεν παραδέχονται φσ πλάι πλάι. Που μάλιστα να το στοχαστούνε πως οι ξένοι που νιώθουνε από επιστήμη, το μυρίζονται μια μορφιά πως πολεμά ο κύριος να τους γελάση.

Έτσι κι ο εκδότης μου και καλός φίλος Λεφτερουδάκης. Θέλει με το δίχως άλλο στ'όνομά του ε στην αρχή, φθ στη μέση. Τ'όνομα ωστόσο είναι καινούργιο, νιόπλαστο, νεοελληνικό. Άρα είναι αδύνατο νά'χη ε και φθ, παρά κανονίστηκε τ'όνομα σύμφωνα με τη γραμματική μας την εθνική, έγινε Λεφτερουδάκης, καθώς λέμε Λεφτέρης κτλ. Τίποτα! Το διορθώνει ο Λεφτερουδάκης, επειδή δεν έμαθε ακόμη ούτε αφτός ούτε κανένας άλλος να σέβεται τ'όνομά του.

Το λοιπόν εδώ το ζήτημα δεν είναι για το σκοτεινό ή το φωτεινό ή το σκοτόφωτο ή το φωτοσκότεινο της ποίησης. Δεν έχουμε να ξετάσουμε καλλιτεχνικές, φιλοσοφικές, βαθειές θεωρίες. Έχουμε να οδηγηθούμε από την ιστορική, τη γεωγραφική τη μέθοδο. Που ζη ο Παλαμάς; Σ' έναν τόπο και σε μια εποχή όπου τα κύρια ονόματα δεν έχουνε σημασία. Για τούτο κι ο ίδιος δεν τους δίνει καμιά προσοχή.

ΟΝΟΜΑ ΚΥΡΙΟ ΚΑΙ ΚΥΡΙΑ ΟΝΟΜΑΤΑ

Σα να το μυρίζουμαι.

Κάποιος, νομίζοντας σίγουρα πως έχω κακή θέληση, προαίρεση σατανατική, θα γυρέψη να με τσακώση.

— «Τι κάθες και μας λες πως ο Παλαμάς δεν τα προσέχει τα κύρια τα ονόματα; Καλέ, σου τα στοιβάζει βουνό!»

Βουνό. Πολί ωραία. Καμάρωσέ τα στη Φλογέρα (σ. 27—28) με τη σειρά τους. Κλειώ, Καλλιόπη, Σίβυλλα, Κασσάντρα, Εκάβη, Γοργόνα, ο Αλέξαντρος, Μαξιμώ, Ακρίτας, οι Μοίρες, Αθήνα, Ρώμη, Πόλη, Κλεοπάτρα, οι φοβερές Μητέρες, (βάζω στοίχημα πως αφτές θα τις πήρε από το Φάουστο του Γκέτε, μετάφραση του Burg). Και τέτοια, πληθώρα στον Παλαμά.

Τι λέγαμε; Πως δεν προσέχει στα ονόματα ο Παλαμάς. Τα βάζει όλα μαζί, απανωτά. Εκεί που ένα χρειάζεται, που έχουμε ανάγκη ένα, μην το γυρέβης. Τα βλέπει κοπάδι δεν τα βλέπει χώρια.

Ώστε θαρρώ πως εκείνο που έμελλε να με βγάλη άκριο, με βγάζει κριτικό που δεν ξαίρει από αοριστία.

Έχω και πίστη καλή.

* *

Ο ΨΕΝΙΣΜΟΣ

Όξω από τις θεικές αοριστίες που αναφέραμε, ο Παλαμάς και σε άλλα του είναι σκοτεινός, μα περίεργο πως και σ' αυτά δεν είναι σκοτεινός από φυσικό του.

Εδώ θαρρώ πως δίκιο δε θα είτανε να επιμείνω. Ποιος στην Ελλάδα δεν έσκυψε το λαιμό του από κάτω από του Ίψεν το ζυγό; Ποιος δε σκοτεινίασε το φωτεινό το ρωμαίικο το νου με τα σύννεφα της Σκαντιναβίας; Ο Καμπύσης κι ο Ταγκόπουλος πρώτα θύματά της. Η Τρι-σέβγενη του Παλαμά όμορφο δράμα και γενναίο. Έλα δα που μας τα χαλνά όλα η μίμηση της Δύσης. Εγώ προτιμώ ν' αφήσουμε το θέμα το άχαρο και το αχάριστο. Με βγάζει όξω από την κριτική μου την αμεροληψία. Μ' ερεθίζει

κιόλας. Ο Θεός ξαίρει τι δε χρωστώ στη Γαλλία, στη γαλλική μου την αναδροφή, στα γαλλικά τα γράμματα, στο λύκειο, στο πανεπιστήμιο, στους φίλους μου, μ' ένα λόγο στο γαλλικό τον ουμανισμό. Και το προκήρυξα κάμποσες φορές.

Ωστόσο σε κανένα, κανένα μου βιβλίο δε θα βρη κανείς γραμμή γραμμίτσα, λέξη λεξούλα όπου να μυριστής μίμηση του γαλλικού. Τόσο είναι αλήθεια που τα ρωμαίικα τα βιβλία μου αδύνατο να μεταφραστούνε γαλλικά. Τη Ζούλια, το Γιαννίρη, τη Ζωή κι αγάπη, τις ξανάχυσα, δεν τις μετάφρασα, τις παράφρασα. Καμιά ξένη φιλολογία ρολο δεν παίζει στα ρωμαίικα τα γραφτά μου. Στα γραφτά μου πάντα και πάντα φαίνεται ο Ρωμιός.

* *

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΣΥΓΚΙΝΗΜΕΝΟΣ

Δε γυρέβω διόλου νάδικήσω ή να μικραίνω τον Παλαμά. Πρόθυμος νάναγνωρίσω και να σημειώσω πως μερικά του ποιήματα—τρία τέσσερα, ίσως όχι περισσότερα!—είναι χαραγμένα με χέρι που σα να ξέχασε κάθε αόριστο κίνημα.

Τέτοιο άξαφνα το σονέττο στη θεία του τη Βγενούλα (Δεκατετράστιχα, σ. 23, αρ. 14). Μαργαριταράκι. Τέτοιο τὸχτάστιχο της Ασάλεφτης Ζωής, σ. 95, αριθμός 25:

Δεκάξη χρόνων είμουνα,

Κι αγάπησα την όμορφη Ποθούλα την παιδούλα·

Της χάρισα μια μέρα την εικόνα μου

Μέσα σε μια χρυσή καρδούλα.

Πήρε το χάρισμα η παιδούλα μου, η Ποθούλα μου,

Και ροδοχάραξε η χαρά το κάλλος το χλωμό της·

Κ' ύστερα; την εικόνα μου την έσκισε, την πέταξε,

Και την καρδούλα κρέμασε στολίδι στο λαιμό της.

Διαμάντι μονάχο, αψεγάδιαστο, από τα πιο άδολα, τα πιο λαμπερά. Θυμίζει τα καλύτερα του Χάινε τα τραγουδάκια.

Και τι να πω για το Γαριβάλδη της Φλογέρας (σ. 155-161, 214 στίχοι); Έξοχο αλάκερο το ποίημα, τέλειο. Μελετά ο ποιητής τα παιδικά του χρόνια, και πως μια μέρα



του γέμισε την καρδιά του ο ύμνος ο ιταλικός που τον παίζανε κάτω στο δρόμο οι αρπίστες κ' οι αρπίστρες (σ. 158), *Ε βίβα Γαριβάλδη, ε βίβα Λιμπερτά!*

Και κοιτάχτε τώρα τη σύμπτωση τη μοναδική. Στα καλά του τα ποιήματα, έχουμε τα κύρια τα ονόματα, έχουμε και το καρδιοχτύπι. Τάχουμε αφτά καὶ στωραίο εκείνο *Το σπίτι που γεννήθηκα* (*Παράκαιρα*, 90-92), στο λαμπρό το εγκώμιο της Γαλλίας (*Βωμοί*, 124-125), και στο αμίμητο τραγούδι που μοιάζει σα να είναι λαϊκό :

Γιαννιώτικα, σμυρνιώτικα, πολιτικά

Μακρόσυρτα τραγούδια, ανατολίτικα, λυπητερά
(κοίταξε Κ. Ν. Κωνσταντινίδη, *Κωστής Παλαμάς*, Αλεξάνδρεια, 1926, σ. 17).

Πάντα μου τ'όλεγα και το ξανάλεγα του Παλαμά που θα το θυμάται, πως τα χρηστά του τα ποιήματα είναι τα λίγα του τα αισθηματικά. Και να διήτε πως το δημόσιο φρονεί σαν και μένα. Το μόνο του Παλαμά που κυκλοφόρησε είναι το *γιαννιώτικο, σμυρνιώτικο*, που σας έβαλα πιο απάνω.

Τάλλα!.....

★ ★

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΤΡΑΓΙΚΟΣ

Τάλλα ; Τι να σας το κρύβω ;

Τάλλα είναι σπαραχτικά, επειδή σπαραχτικός ο αγώνας, η αμάχη σπαραχτική που απομαντέβεις πως μασούνε τα σπλάχνα του ποιητή. Πολεμά ο δύστυχος να υψωθή στο λυρικό, στο επικό, στο φιλοσοφικό και καταντά ο ίδιος τραγικός από την αμπορεσιά του. Θαρρώ πως και οι φανατικοί του το μολογούνε πια πως ιδέες δεν έχει. Καμιάνε δεν ξαίρω που να πω, να, ιδέα του Παλαμά. Τόσο μεγάλη έλλειψη από ιδέες δύσκολα φαντάζεται κανένας.

Στα *Παράκαιρα* (σ. ι'), τα μάτια μου χτυπά — και τα δυο! — η ακόλουθη σκέψη. «ο καλλιτέχνης ψάχνει τις λεπτομέρειες (λεπτομέρειες τις λέει, μα δεν πειράζει) και αφτό είναι το καθαυτό γνώρισμά του, ενώ ψάχνει ο φιλόσοφος τις γενικότητες» !!!

Από ποιους φιλόσοφους, από καλλιτέχνες ποιους πήγε κι άντλησε συμπεράσματα τέτοια και τόσο παράξενα; Ο καλλιτέχνης, σε μια περιγραφή του, θα ξεσηκώσει τη χαρκτηριστική, τη γραφική τη λεφτομέρεια· ο φιλόσοφος πρέπει όλες να τις μαζώσει, να τις προσέξει όλες κ' έπειτα να βγάλει συμπέρασμα.

Μα τι κάθουμαι και πολilogώ; Μήπως ο Παλαμάς σ' έναν όμορφο τόμο από διάφορα ποιήματα, δεν έβαλε τον τίτλο *Ασάλεφτη Ζωή*;

Ασάλεφτη Ζωή! Ένα πρόβλημα κλασσικό στη φιλοσοφική θεολογία είναι το πρόβλημα της ασαλεψιάς, μ' άλλα λόγια της εντέλειας του Θεού, που ακόμη ερεβνούνε να μάθουνε πως συβιβάζεται με την ακατάπαφτη ζωή της δημιουργίας, που φυσικά ξετυλίγεται στου Θεού τη διάνοια.

Πως θα συβιβαστή το λοιπό στη διάνοια του Παλαμά;

Ο Παλαμάς, για μένα, συνεδένεται με την ποίηση την οικουμενική από ένα φάδι μονάχα, τη συγκίνηση. Κάτι κι αφτό. Μα.... το μα είναι τρομερό και με φέρνει στο σημείο που το αποφέβγω, από την αρχή της μελέτης μου. Είναι μια γνώμη μου παράξενη. Γιατί να μη σας την ξεδιαλύσω τίμια και παστρικά;

Ο καθένας ανεξάρτητος μαθές, όχι να μην την άσπαστή, μα και να την κατηγορήσει όσο θέλει.

* *

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΠΟΙΗΤΗΣ

Η παράξενη γνώμη μου είναι που ο Παλαμάς δεν είναι ποιητής. Και να σας ξηγήσω αμέσως σε τι βασίζουμαι για να το πω.

Με τη ζυγαριά στο χέρι πήρα έναν έναν, κ' έναν έναν έζγιασα όλους τους στίχους του Παλαμά. Κανένανε δε βρήκα που να μη στέκη, που να μην είναι καλός. Δε λέω πως μερικοί δεν ξεχωρίζουνε από τους άλλους, πως δεν είναι πιο πλούσιοι, πιο μεστοί, πιο μπόλικά χυμένοι. Λέω πως ούτε μισό κακό στίχο δεν έφτιαξε ο Παλαμάς.

Κι αφτό είναι μοναδικό στης ποίησης τα ιστορικά.

Δεν υπάρχει μεγάλος ποιητής, ας το διατυπώσουμε πιο

σκέττα, δεν υπάρχει αληθινός ποιητής που να μην έκαμε στίχους ελεεινούς, άθλιους στίχους.

Δε γνωρίζω ποιητή μήτε στη Γαλλία, μήτε στην Αγγλία, μήτε στη Γερμανία, μήτε στην Ιταλία, που να είναι αλάθεφτος, ακόμη πιο σωστά, που να μην του βαραίνουνε τη συνείδησή του στίχοι κακορίζικοι.

Θα μου πήτε. Οι αρχαίοι; Ναίσκε, ως κ' οι αρχαίοι ακόμα. Η δυσκολία είναι που δεν έχουμε τα μέσα να τους κρίνουμε. Δε ζούμε στα χρόνια τους, τη γλώσσα τους δεν τη μιλούμε.

Ωστόσο και στο λατρεμένο μου, τον άφταστό μας το Σοφοκλή, τ'άξιώθηκα να βρω δυο στίχους αμελημένους κι ασυνάρτητους (κ. *La chèvre chez Homère, chez les Attiques et chez les Grecs modernes*, Paris 1921, p. 341, n. 5-6).

Μοιρόγραφο, έτσι να είναι τα πράματα. Τι χρειάζεται ο ποιητής; Χρειάζεται έμπνευση, που ο Παλαμάς τη θέλει έμπνοια, και δεν είναι διόλου όρος αχαμνός.

Η έμπνοια όμως πάει κ' έρχεται, φουσκώνει και πέφτει. Σα φουσκώνει, φουσκώνει και ο στίχος· σαν πέφτει, πέφτει κι ο στίχος μαζί της, συντροίμμι κατά γης.

Μονάχα ένας στιχουργός είναι άξιος ν'αγαδιάσει ωραίους στίχους με τη σειρά. Έλεγε μάλιστα ο Victor Hugo εννοώντας τον ποιητή: «Personne n'a fait deux cents beaux vers de suite».

Το κατώρθωσε ο Παλαμάς.

* *

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΣΤΙΧΟΥΡΓΟΣ

Το κατώρθωσε ο Παλαμάς, επειδή ο Παλαμάς είναι ίσια έτσι στιχουργός. Στιχουργός πρώτης.

— Θάπρεπε χωριστή μελέτη για ν'αναλύσουμε, να τονίσουμε, να δοξάσουμε τα θάματα που κατάφερε με τη ρίμα, με το ρυθμό, με το κόψιμο του στίχου ή της λέξης, σε μια γλώσσα που η ομοιοκαταληξιά της, που οι μονότονες τελικές της συλλαβές δε μας αφίνανε καμιά ελπίδα να ζυγώση σε τόσο ύψος η στιχουργική μας.

Είναι απόλαψη σωστή — όχι όμως ποίηση! Όσο κι αν οι στίχοι του κάποτε τραγουδούνε μελωδίες μαγεφτικές, παρατηρήστε και κάτι άλλο που από πρώτη όψη μας ξεφεύγει. Εκεί που μοιάζει πως ο Παλαμάς έχει ορμή, έχει ζέση, ζέση και ορμή προέρχονται από την πλοκή του στίχου και την τέχνη της ρίμας — ή και της μαργιολιάς της, όπως στα *Παράκαιρα* (σ. 29-30), όπου οι απανωτές ρίμες - ι και πάντα - ι έχουνε μια διαβोλεμένη κίνηση — και πλαστή. Κάμποσα τέτοια μας σκάρωσε η μαστοριά του, άξαφνα στα *Παράκαιρα* και πάλε (σ. 138). Τη γοργάδα, την ταραχή, το πάθος, τα χρωστούμε στη λύσσα της ρίμας τώρα — *κανηφόρα — μπόρα — δώρα — ώρα*· δε βγαίνουνε από την ψυχή, δε βγαίνουνε απο τα σπλάχνα του ποιητή. Βγαίνουνε από τη ρίμα.

★ ★

ΤΟ ΧΑΜΟΓΕΛΟ ΚΙ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ

Ίσως να μου αντιτάξετε πως τα επιχειρήματά μου — αν τόντις πρόκειται για επιχειρήματα! — είναι αρνητικά. Έχουνε ωστόσο και τούτα τη δύναμή τους. Νά σας λοιπόν κ' ένα δέφτερο αρνητικό.

Στα βιβλία του, καθώς, νομίζω, και στη ζωή, ο Παλαμάς δε χαμογελά. Ποτές του δε χωρατέβει. Ένα στίχο μονάχα ξεψάρεψα όπου μοιάζει σα να παίζει:

Και στην άχαρη μέσα εφημερίδα

Που είναι συχνά των απολλώνιων τάφος,

γράφει πιο πικρά παρά παιχνιδιάρικα στα *Δεκατετράστιχά* του (σ. 81).

Κι από που η τόση βαρύτητα, η παντοτινή συννεφιά; Θα ρρώ πως βρήκα την αιτία.

Είδα με κάποια λύπη, κάποτε και με κάποια στανάχωρια, τον κόπο, την προσπάθεια, το σφόρτζο κυριολεκτικά που του κοστίζει νάρπάξη τη χρειαζούμενη ποιητική διάθεση. Λένε για κάποιους συγγραφείς πως προτού καθήσουνε στο γραφείο τους, θα τους φέρουνε ποδόλουτρο με μουστάρδα. Δεν άκουσα τίποτα παρόμοιο για τον Παλαμά, μονάχα που τον πολεμά η ανάγκη, μπορεί και ανήξαιρά του, να κουρντίζεται, που λέμε. Η μάθησή του λιγοστή δια-

βάζει, δεν ψάχνει μαζώνει τις κοινοτοπιές που ο καθένας κουβαλά στο σπιτάκι του μυαλού του από αναγνώσματα ιστορικά.

Σήμερα ξεσκαλίσαμε ειρωνείες, χαμόγελα μας φωτίσανε ακόμη και στους τραγικούς. Από την αρχαιότητα το μάθαμε πως τύχαινε να χαμογελάση και το λιοντάρι. Το λιοντάρι χαμογελούσε υποθέτω γιατί πριν απ' όλους θεμέλιωσε την έρεβνα την ιστορική, δεν είχε τίποτα να χάση και δεν τον τρώμαζε το γέλιο, το Θουκυδίδη. Σα να φοβάται ο Παλαμάς μήπως με το χαμόγελο διασκορπιστή στον αέρα το έπος το σοβαρό, το δώθε κείθε κατσουφιασμένο. Σωπάτε κ' είναι ποιητής!

* *

ΜΙΑ ΣΥΓΚΡΙΣΗ ΤΟΛΜΗΜΕΝΗ

Τι να σας κάμω τώρα που εμένα το σκανταλιάρη, όσο πιο πολύ σοβαρέβεται ο Παλαμάς, τόσο πιο πολύ μου έρχεται όρεξη να γελάσω.

Είναι αλήθεια που η ποίηση του Παλαμά μου φαίνεται σαν κάτι τεχνητό, σαν κάτι που του είναι ξένο, σαν κάτι που δεν αποτελεί μέρος του πετσιού του.

Να, πως να σας ξηγηθώ;

Στο Παρίσι, περπατώντας, περνώ συχνά σ' ένα μεγάλο δρόμο, μπροστά σ' ένα πλούσιο μαγαζί όπου η πελατεία πάει κι αγοράζει κεφάλια, ή σαν προτιμάτε μαλλιά για σουαρέδες ή χορούς με μάσκες.

Δεν έχετε ιδέα με τι τέχνη, με τι ομορφιά σας φτειάνουνε κεφάλια, κεφάλια ιστορικά, του περασμένου καιρού, του δέκατου έβδομου, του δέκατου όγδοου αιώνα, ότi ζητήσετε. Κι όλα τους συγυρισμένα, χαριτωμένα, καλλιτεχνικά.

Στέκουμαι και θαμάζω και θυμούμαι τα ποιήματα του Παλαμά. Τα βλέπω σαν κομψή περρούκα στο κεφάλι του απάνω, — περρούκα του μεσαιώνα, σα βυζαντινή.

* *

ΠΟΙΗΣΗ ΚΑΙ ΑΓΑΠΗ

Εδώ θα πω και κάτι τόσο ανήθικο που τρέμω.



Δε βλέπω ποιητή, όχι δα χωρίς αγάπη, μα χωρίς αγά-
πες, στον πληθυντικό, φρίκη μου.

Και τόντις πως θέλετε, ο καλλιτέχνης, φτάνει νάχη
κάποιο πλούτο η καρδιά του, κάποια μιλλιούνια ο νους του,
πως θέλετε να ξοδέψη όλη του την ψυχική περιούσια μ' ένα
πλάσμα μονάχα;

Και δεν εννοώ διόλου να πηγαίνει, κρυφά η όχι, ο
ποιητής στην κάμαρα της καλής του, ή να τη φέρνει στην
κάμερή του.

Εννοώ να ψέλνει την αγάπη του μπροστά στον κόσμο,
να τη θορυβώνει, να τη φωνάζει.

Ο πανάγαθος Eugène Clément, στη μετάφρασή του
(I, 39), μας δείχνει με χάρη κ' εβλάβεια πως ο Παλαμάς
αγάπησε κι ωνόμασε μονάχα μια γυναίκα, τη δική του.

Έχει δίκιο, πολύ δίκιο.

Μ' άλλα λόγια.

Όσο εγώ είμαι ζαβός, κουτός, ανόητος, ζεβζέκης, ορ-
μητικός, ειλικρινός, πολεμικός, απροφύλαχτος, δοσμένος—
και τι άλλο προστάζετε—τόσο είναι ο Παλαμάς φρόνιμος.

Μα η φρονιμάδα δεν πηγαίνει πάντα χέρι χέρι με την
ποίηση.

★ ★

Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΠΕΖΟΓΡΑΦΟΣ

Απ' όλα μας τα προηγούμενα βγαίνει πως ο Παλαμάς
είναι περσότερο πεζογράφος παρά ποιητής. Για τούτο,
μ' όσα είδα, μ' όσα κατάλαβα κατόπι, δεν κλονίστηκα στην
πρώτη μου γνώμη για το Θάνατο Παλληκαριού. Εδώ δεν
έχει μαραφέτια. Το αριστούργημα έμεινε αριστούργημα.
Ο Παλαμάς, γεννημένος πεζογράφος.

Και τόντις κάτι άλλα του πεζά δηγήματα είναι ωραία.
Τα μετάφρασε ο πανάγαθος ο Eugène Clément (II, 225
κι ακόλ.) και μεταφρασμένα διαβάζονται μονορούφι, που
δεν μπορεί κανείς να το πη για τους στίχους του· είναι πα-
κεττάκια βαριά, είναι κάποτες και κούφια. Καλό κριτήριο
η μετάφραση.

Περίεργο που στα πεζά του οι περιγραφές πιο χτυπη-

τές. Εκεί διαλέγει, εκεί παίρνει την παραστατική τη λεφτομέρεια — που μπορούμε ωστόσο να την πούμε και λιανότητα καὶ λιανότητες. Τι γούστο που τ'όχει άξαφνα η νόστιμη φρασούλα: «Είδατε το μεροκαματιάρη πως το συντροφεύει το κοπιαστικό του δούλεμα με κάποιο σφύρισμα, παθητικό ή περίχαρο». (Παράκαιρα, ζ'). Και το αμίμητο εκείνο σ' ένα πεζό του (Παράκαιρα, 110): «και στις μουριάς τα φύλλα το αργό δούλεμα του σκουληκιού»!

Μα προτιμώ να σωπάσω για την πρόζα του. Δεν καλλιέργησε ο Παλαμάς το χάρισμα του ρανού. Το αμέλησε ξεναντίας και μας το χάλασε. Σήμερα η πρόζα του έχει κάτι κουρασμένο, κάτι κομμένο, κάτι λαχανιασμένο. Πως αρχίζει ο πρόλογος στα Παράκαιρα; Τα «Παράκαιρα» — κι αμέσως μια τελεία. Βέβαια πως δεν τη βάζει πάντα, τη βάζει όμως συχνά. Οι κριτικές του οι περισσότερες τέτοιες είναι.

Θα σταματήσω εδώ. Ίσια με τώρα δε θύμωσα. Φοβούμαι μήπως θυμώσω τώρα. Γιατί όχι; Θα κατηγορήσω μάλιστα τον Παλαμά δυνατά. Ο Παλαμάς δε γράφει μονάχα τη μιχτή, γράφει τη βαθειά την καθαρέβουσα. Μου είναι αδύνατο να καταλάβω, ακόμη λιγώτερο να δικαιολογήσω τέτοια μανταλιτέ. Μου έλεγε κάποιος φίλος μου, κάποιος μεγάλος δημοτικιστής πως στο δρόμο, κατά το πρόσωπο που θα παντήση, θα μιλήση καθαρέβουσα ή δημοτική. Πως μπορεί κανείς έτσι ναλλάξη συνείδηση; Ο Παλαμάς άλλαξε τη δική του. Άλλοτες στη βράση του πολέμου, ξεσπάθωνε για μένα (Πολιτεία, σ. 59, Στον Ψυχάρη). Αφτό είτανε πιο τίμιο από τα σημερινά. Ο Παλαμάς, τολμώ να το πω φανερά, μας παραίτησε, τι να τα μασώ; μας πρόδωσε. Και μας έφερε πίσω στα χρόνια όπου το παραχωρούσανε πως η δημοτική τρώγεται για την ποίηση, μα πως για την πρόζα, για τα σοβαρά τάντικείμενα θέλουμε καθαρέβουσα.

Είναι η μεγάλη του αμαρτία.

★ ★

Ο ΠΡΟΦΗΤΗΣ

Δεν το αγνοώ πως η γνώμη μου δε θάρéση σε όλους.

Δεν το αγνοώ πως ο Παλαμάς σε μάτια πολλώνε περνά για τον προφήτη, που έκλεισε μέσα του αλάκερη την Ελλάδα, με τις χαρές, με τους καημούς της, με τα μεγαλεία της, με τις αναποδιές της και πως τη δόξασε όσο κανένας άλλος Νεοέλληνας!

Τι να σας κάμω που μ' όλη μου την καλή πρόθεση απ' αφτά δε βλέπω σπουδαία σημάδια στα έργα του Παλαμά.

Μήτε βλέπω το κύρος το φιλοσοφικό εκεινώνε που τα διατείνονται, και που δε διαβάσανε τα σημαντικώτερα που είχανε να διαβαστούνε.

Διστάζω τώρα μάλιστα να το δηλώσω. Μου φάνηκε, μήτε νομίζω να μου φάνηκε άδικα πως ο Παλαμάς, στο Δωδεκάλογο, βάζει πλάι πλάι, ξεβγαρώνει, αδερφώνει που να πής, το Γύφτο και το Ρωμιό, τον Ατσίγγανο και τον Έλληνα. Εμένα τίποτα δε μου τσουγγράνισε περσότερο, δε μου πλήγωσε πιο βαθειά το εθνικό μου, το πατριωτικό μου το αίστημα. Που καταντήσαμε την ιστορία μας και τη φυλή μας!

Το είπα και το ξαναλέω, έχει ο Παλαμάς ρητορική μεγάλη, κάμποση ρητορική, συχνά μάλιστα με τις ομορφιές της. Ιδέα δεν έχει καμιά.

★ ★

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ

Για να μη μελαχολούμε, ας αφήσουμε το λοιπόν τα κακά τα πεζά του. Ας ξαναρθούμε στους στίχους. Δεν έχουνε άραγες κανένα προτέρημα;

— Ποιος το λέει; Έχουνε σπουδαίο. Είναι η γλώσσα του Παλαμά. Είναι χαρά, είναι γοητεία, είναι ρεγάλο, είναι για το δημοτικιστή παράδεισος η ποιητική του Παλαμά η γλώσσα. Κατάλαβε την καλλιτεχνική ανάγκη της γραμματικής, την ομορφιά, το ρυθμό και την τέρψη του κανόνα. Είδε πως είναι παιδιάτικο και άνορθο, μια γραμματική νάχουνε τα πεζά, νάχη άλληνε ο στίχος. Η ποιητική άδεια είναι άδεια ηθική. Βάζεις ότι σου καπνίση για να γίνη ο στίχος. Η γλώσσα δεν είναι μέσο, καθώς το προκηρύχνουνε



τόσοι ανίδεοι και τρελοί, που δε βλέπουνε μήτε τι νόημα έχει ο λόγος. Η γλώσσα είναι μέσο και σκοπός.

Μελετώντας τους κάμποσους τόμους του Παλαμά, συγκινήθηκα πολλές φορές παρατηρώντας με πόση προσοχή πολεμά να εφαρμόση τον κανόνα της νεοελληνικής μας, να εξορίση άξαφνα όσα περισσότερα ζεβγαρώματα - γμ - του είναι δυνατό, να παραδεχτή στη θέση τους τα ζεβγαρώματα - σμ - ή να διώξη ολότελα το γ με μ κατοπινό.

Εδώ δεν του λείπει το κουράγιο. Στα *Παράκαιρα* (σ. 58) γράφει ξέθαυρα το ζο! Βέβαια! Σήμερα, ω και ο έχουνε την ίδια προφορά, το ζώο λέγεται ζόο. Τα δυο τα συνεχικά τα ο καταλήγουνε σ' ένα ο σκέττο. Ταχτικό λοιπόν το ζο, που κατάντησε πια ουδέτερο δεφτερόκλιτο σαν το δώρο, ζο, ζου, τα ζα, καθώς τα κλίνει ο χωρικός.

Το μολογώ. Δεν τόλμησα ως τώρα να το γράψω. Αποδω κι ομπρός θακολουθήσω τον Παλαμά.

Η γλώσσα του θα του δώση ζωή. Δε θα ζήση με τους στίχους του. Τα ποιήματά του δεν έχουνε σύθεση, μοιάζουνε όλα τους σαν ασυνάρτητα. Ο Παλαμάς αγνοεί το *poïnt* του Άγγλου, του Γάλλου το *un poïnt c'est tout*, του Ρωμιού το καλά και σώνει.

Με τον Απρίλη και το Μάη, που τους έχει πια ξεξουμίσει και τους δυο, με κάποια του γλυκειά θεότερηπνη τόντις αρμονία, με το μελωδικό του στίχου (κ. *Ασάλεφτη Ζωή*, σ. 60-61 *Το απλό τραγούδι*), με κάτι συγκινητικά που αναφέραμε πιο απάνω, δε θα τα βγάλη πέρα. Με των άλλωνώνε τον όγκο και τὸ βάρος, φοβούμαι μήπως βουλιάζουνε και τα χρηστά του. Η γλώσσα θα μείνη. Μαζί της και η στιχουργική του η μαδτόρισσα.

* *

ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Ποια τώρα η ποιητική θέση του Παλαμά στη σημερινή μας φιλολογία;

Ρωτώ, επειδή μου φαίνεται πως σήμανε η ώρα να δώσουμε του καθενός το πρεπούμενό του το ράγκο.

Σωστό να βάλουμε σε τάξη, όχι τα γλωσσικά μας μονάχα, μα και τα φιλολογικά μας.

Να συγκριθῇ ὁ Παλαμάς με τοὺς σύγχρονους, με τὸν Ἀθανασιάδην, τὸ Βλαστό μας, τὸν Γκόλφη, τὸ Γρουπάρη, τὸν Πάλλη, τὸ Σκίπη, μας πέφτει ἀβόλεφτο· δε μας ἀρέσει να μοιράζουμε βραβεῖα.

Με τοὺς πεθαμένους θὰ συγκρίνουμε πιο ἐφκολα τὸν Παλαμά.

Θα τότε συγκρίνουμε τάχα με τὸ Σολωμό;

Ποιος ἀπὸ μας συγκρίνεται με τὸ γίγαντά μας τὸν πρωτογέννητο; Τα Ψαρά, ἡ Βαρκούλα, ἡ Ἀγνώριστη φτάνουνε γιὰ να μας σκοτώσουνε ὅλους.

Με τὸ Βαλαωρίτη; Ὁχι.

Ὁ Βαλαωρίτης ἔχει πολλὰ προτερήματα. Μα ἓνα τοῦ προτέρημα τ'ᾶφερε σε τέτοιο σημεῖο που κανένα προτέρημα τοῦ Παλαμά δεν πήρε τόση φόρα. Εἶναι ἡ ψυχολογία τῆς *Κερά Φροσύνης*.

Να μην ξεχνούμε κιόλας πως εἶναι ἡ *Κερά Φροσύνη* ἔργο σωστό, ἀλάκερο βιβλίο, ἐνῶ δε μας ἔδωσε ὁ Παλαμάς παρὰ ποιήματα, παρὰ κομμάτια.

Τὸ λοιπὸν κατώτερος ὁ Παλαμάς κι ἀπὸ τὸ Σολωμό κι ἀπὸ τὸ Βαλαωρίτη;

Βέβαια. Μα ἓνας κατώτερος μπορεῖ να εἶναι και μεγάλος.

Ἀλλάζουμε τώρα τὸ ρῶτημα και ρωτούμε·

Εἶναι μεγάλος ποιητὴς ὁ Παλαμάς;

Ναι. Να το διατυπώσουμε ὁμως ὅπως πρέπει και ταιριάζει, μεθοδικά, ιστορικά, γεωγραφικά.

Μεγάλος ὁ Παλαμάς. Ἀπίστεφτα μεγάλος. Μα γιὰ τα Μπαλκάνια.

Κεριακή, τὶς 22 τοῦ Ἀβγούστου - Πέμπτη, Σεπτέβρη, τὶς 23, 1926.

ΕΡΓΑ ΤΟΥ ΨΥΧΑΡΗ

ΕΛΛΗΝΙΚΑ :

ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΜΟΥ (1888)
 Τ' ΟΝΕΙΡΟ ΤΟΥ ΓΙΑΝΝΙΡΗ (1897)
 ΓΙΑ ΤΟ ΡΩΜΑΪΚΟ ΘΕΑΤΡΟ (1901)
 ΖΩΗ ΚΙ ΑΓΑΠΗ ΣΤΗ ΜΟΝΑΞΙΑ (1904)
 Η ΑΡΡΩΣΤΗ ΔΟΥΛΑ (1907)
 ΡΟΔΑ ΚΑΙ ΜΗΛΑ (έξι τόμοι: 1902-1909)
 ΤΑ ΔΥΟ ΑΔΕΡΦΙΑ (1910)
 ΣΤΟΝ ΙΣΚΙΟ ΤΟΥ ΠΛΑΤΑΝΟΥ (1911)
 ΑΓΝΗ (1913)
 ΤΑ ΔΥΟ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΑ ΤΟΥ ΧΑΡΟΥ (1914)

ΓΑΛΛΙΚΑ :

Jalousie (1892).— Cadeau de nocces (1893).— Le Rêve de Yanniri (1897).— La Croyante (1898).— L'Epreuve (1899).— Sœur Anselmine (1918).— Autour de la Grèce (1895).— Le Solitaire du pacifique (1922).— Typesses (1924).— Ernest Renan (1925).— Le Crime de Lazarina (1926).— Le Crime du Poète (1913). HISTOIRE et PHILOGIE: Les Adelphees de Térence. La Ballade de Lénore en Grèce (1884).— Essais de Grammaire historique néo-grecque, 2 volumes (1886-1889).— Etude de philologie Byzantine et néo-grecque (1892). S. Portius. Grammatica linguae graecae vulgaris. Rééditée et commentée sous la direction de M. Jean Psichari (1888). Le Poème à Spanéas (1881).— Le Roman de Florimont (1891). Les études de grec moderne en France au XIXe siècle (1904).— Le Poète Denys Solomos (1907).— Etude sur le grec de la Septante (1908).— Sophocle et Hippocrate (1908). Efendi. Etude de lexicologie historique (1912).— L'Arbre chantant (1910).— Lamed et lambda (1911).— Salomé et la décollation de Saint Jean-Baptiste (1916).— La Chèvre chez Homère, chez les Attiques et chez les Grecs modernes (1921).

ΙΤΑΛΙΚΑ :

Fioretti per Francesca.

Σωρό άρθρα, βιβλιοκρισίες, κριτικές, διηγήματα, πεζά τραγούδια, που μνήσκουνε ακόμη αμάζωτα, σε άπειρες φημερίδες και κάμποσα περιοδικά.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ



007000076656

Α ΤΑΧΥΔΡΟΜΟΥ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΟΥ ΑΛΕΞ.

ΑΚΑΔΗΜΙΑ



ΑΘΗΝΩΝ

